

DOI: 10.7596/taksad.v6i4.880

Citation: Samani, H. (2017). Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti. Journal of History Culture and Art Research, 6(4), 790-814. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.880>

Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti

Trade in Cyprus during the Tanzimat Period

Hasan Samani¹

Abstract

This study aims to investigate commercial activity in Cyprus, an Ottoman island since 1571, during the *Tanzimat* reform Period. The *Tanzimat* period that this paper focuses is not only a period in which many new institutions were established to provide a centralized and efficient administration but also it is a period that witnessed a steady increase in trade relations with European countries. Therefore, *Tanzimat* as the reformation of the Ottoman administration also consisted in new establishments and regulations to organize and regulate commercial activities. The influence of the period could also be seen in Cyprus as one of the most vital ports for Eastern Mediterranean trade. In this context, this study aims to clarify the commodities in island's trade and to investigate the countries in the region and the foreign countries as leaders in export. Local merchant that are actively engaged in Cyprus trade and the reformations to increase trade in Cyprus are the other topics of the study. The *Bâb-ı Âli* (Sublime Porte) documents in the Ottoman archive of Prime Minister's Office and literature provided the basis of this study. As a conclusion it could be seen that the volume of trade in Cyprus had been increased during this period. Wine, locust bean and cotton became vital commodities in island's export. The export of some commodity was under inspection. The merchants active in trade of the island were from non-Muslim community whereas the Muslim merchants were to provide goods for foreign and non-Muslim merchants within the island. It is seen that the establishment of a Tribunal of Commerce in Tuzla (Larnaca), the construction of highway between Nicosia and Larnaca, reopening of Nicosia fair after a hundred years, were the most important reformations to stimulate trade in Cyprus.

Keywords: Cyprus, Trade, Tribunal of commerce, Ottoman, Larnaca, Limassol.

¹ Yakin Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kıbrıs. E-mail: hasan.samani@neu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, Osmanlı-Türkiye yenileşme tarihinde özgün bir yere sahip Tanzimat döneminde, 1571’den beri bir Osmanlı adası olan Kıbrıs’ta ticarî faaliyetleri konu edinmektedir. Tanzimat dönemi, sadece Osmanlı devletinin merkezi ve etkin bir idari mekanizma kurmak için bir çok yeni kurumun tesis edildiği bir dönem değil, buna paralel olarak Avrupa devletleriyle ticari ilişkilerde istikrarlı bir biçimde artış yaşandığı bir dönemdir de. Dolayısıyla bu idarî yeniden yapılanma süreci, artan ticarî faaliyetleri düzenleyip kolaylaştıracak yeni kurumlar ve mevzuatı da içermektedir. Dönemin bu dinamikleri Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir uğrak limanı konumunda bulunan Kıbrıs’ta da etkilerini hissettirmiştir. Bu bağlamda mevcut çalışmada Kıbrıs’ta ticarî faaliyetler çerçevesinde, ada ticaretine konu olan emtiânın neler olduğu, dışsatımda öne çıkan alıcı yabancı devletler ile bölge ülkelerinin hangileri olduğuncelenmiştir. Kıbrıs ticaretinde fââl olan yerli tüccar çalışmanın konu edindiği diğer bir başlık olmuştur. Son olarak Kıbrıs ticaretini artırmaya yönelik ıslahatlara değinilmiştir. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Ali Belgeleri ile genel literatürden yararlanılarak hazırlanmıştır. Sonuç olarak Kıbrısın ticaret hacmi dönem boyunca artış göstermiştir. Kıbrıs’ın dışsatımında şarap, harnup ve pamuk en önemli emtia olmuştur. Bazı emtiânın dışsatımı denetim altında tutulmuştur. Kıbrıs dış ticaretini büyük ölçüde elinde tutan tüccar gayrimüslimler olmuş, Müslüman tüccar ise ada dahilinde aktif olarak yabancı ve gayrimüslim tüccara mal tedarik eden kesimi oluşturmuştur. Tuzla (Larnaka) ’da bir ticaret mahkemesinin kurulması, Lefkoşa-Tuzla şose yolunun yapımı ve tarihi Lefkoşa Panayırı’nın yeniden açılması Kıbrıs ticaretini canlandırmak için yapılan en önemli ıslahatlar olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ticaret, Ticaret mahkemesi, Osmanlı, Tuzla, Limasol.

Giriş

1571’den beri Kıbrıs adasının da bir parçası olan Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonlarından itibaren içteki merkezkaç unsurları bertaraf etmek, başta Rusya Çarlığı ve Habsburg İmparatorluğu olmak üzere Avrupa devletlerinin askerî ve siyasî baskılarına direnebilmek amacıyla bir dizi reform girişiminde bulunmaya başlamıştır. III. Selim’in reform denemelerini, II. Mahmut’un radikal reformları takip etmiştir. Sultan I. Abdülmecid’in 1839’dailân ettiği Tanzimat Fermanı’ndan adını alan Tanzimat Döneminde ise Osmanlı Devleti topyekûn yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Osmanlı yenileşme tarihinde özel bir yere sahip olan Tanzimat Dönemi, sadece Osmanlı Devleti’nin merkezi ve etkin bir idari mekanizma kurmak için bir çok yeni kurumun tesis

edildiği bir dönem değil, aynı zamanda Avrupa devletleriyle ticarî ilişkilerde istikrarlı bir biçimde artış yaşandığı bir dönemdir.

Sanayi devriminin temel belirleyici unsuru olduğu dünya ekonomik ve siyasi koşulları ile Osmanlı devletinin siyasi şartları, bu devletin dünya ekonomik sistemine açılmasına zemin hazırlamıştır. 19.yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru Sanayi Devrimi'ni tamamlayan İngiltere, Sanayi Devrimi'ni henüz tamamlamayan diğer Avrupa devletlerinin himayeci politikaları karşısında yeni pazarlar aramaya başlamıştır. Siyasî, askerî ve malî açıdan zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere için iyi bir alternatif pazar ve hammadde ülkesi durumundaydı. Osmanlı Devleti'nin Mısır eyaleti valisi Mehmet Ali Paşa'nın başkaldırısı karşısında İngiltere'nin askeri desteğine muhtaç kalması, bu devletin 1838 yılında İngiltere ile Balta Limanı ticaret sözleşmesini imzalaması sonucunu doğurmuştur. İngiliz tüccara önemli ticarî ayrıcalıklar tanıyan bu anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile entegrasyonundabelirleyici bir dönemeç olmuştur. Sonraki süreçte benzer anlaşmalar diğer Avrupa devletleriyle de imzalanmıştır.²

Tanzimat döneminin bu dinamikleri Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir uğrak limanı konumundaki Kıbrıs'a da yansımaları kaçınılmaz bir durumdur. Bu bağlamda mevcut çalışmada Kıbrıs'ta ticarî faaliyetler çerçevesinde, ada ticaretine konu olan emtiânın neler olduğu, dışsatımda öne çıkan alıcı yabancı devletler ile bölge ülkelerinin hangileri olduğu incelenmiştir. Kıbrıs ticaretinde fââl olan yerli tüccar çalışmanın konu edindiği diğer bir başlık olmuştur. Son olarak Kıbrıs ticaretini artırmaya yönelik ıslahatlara değinilmiştir. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âli Belgeleri ile genel literatürden yararlanılarak hazırlanmıştır. Sonuç olarak Kıbrısın ticaret hacmi dönem boyunca artış göstermiştir. Kıbrıs'ın dışsatımında şarap, harnup ve pamuk en önemli emtia olmuştur. Bazı emtianın dışsatımı denetim altında tutulmuştur. Kıbrıs dış ticaretini büyük ölçüde elinde tutan tüccar gayrimüslimler olmuş, Müslüman tüccar ise ada dahilinde aktif olarak yabancı ve gayrimüslim tüccara mal tedarik eden kesimi oluşturmuştur. Tuzla'da bir Ticâret Mahkemesi'nin kurulması, Lefkoşa-Tuzla şose yolunun yapımı ve tarihi Lefkoşa Panayırı'nın yeniden açılması Kıbrıs ticaretini canlandırmak için yapılan en önemli ıslahatlar olarak tespit edilmiştir.

Ticarî Emtia

Tanzimat başlarında tipik bir Osmanlı tarım ülkesi durumundaki Kıbrıs, bu özelliğini korumuş ve dönem boyunca tarım üretiminde görülen artış, adanın gerek İmparatorluğun

---

² 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret sözleşmesi ve Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri hakkında bkz. Pamuk (1985, 653-665), Keyder (1985, 642-645), Kütükoğlu (1973-1974, 335-393), Toprak (1985, 668-671), Kayıran (1989, 151-181).

diğer bölgeleriyle gerekse Avrupa devletleriyle yapmış olduğu ticarete canlılık getirmiştir. Bu bağlamda tarım ürünleri ile tarımsal sınaî maddelerinin adanın dışsatımlarında en önemli paya sahip olduğu görülmektedir. Bunların yanında tuz, çanak-çömlek gibi diğer sınaî ürünleri de ihraç malları arasında yer almıştır. Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ın ihraç ettiği en önemli maddeler şarap, harnup ve pamuktur.

Şarap

Kırmızı şarabın büyük kısmı Mısır ve İskenderiye'ye, adada üretilen en kaliteli şarap olan kumandarya ise bu bölgelerin yanısıra Venedik ve Trieste'ye satılmaktaydı. Ada'da üretimi yapılan diğer bir alkollü içki olan rakının ise Mısır ve Suriye gibi bölge ülkelerinde alıcısı vardı.

Kıbrıs şarabının, özellikle de kumandaryanın 19. yüzyılın ikinci yarısında da uluslararası pazarlarda tarihsel ününü koruduğu anlaşılmaktadır.³ Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde katıldığı uluslararası fuarlarda temsil edildiği mallar arasında Kıbrıs şarabı da yer almıştır. Kıbrıs şarapları, Kandiye (Girit) şarapları ile birlikte 1855 tarihinde Paris, 1862 tarihinde de Londra Uluslararası Fuarları'nda Osmanlı Devleti adına sergilenmiş ve her iki sergide de oluşturulan komisyonlarca ödüle layık görülmüştür. 1855 Paris Fuarı'nda Kıbrıs'ta Olimpiya (Trodos) dağı üzümlerinden şarap ürettiği anlaşılan merkezi Bursa'da bulunan *Falkeysen et comp.* Şirketi madalya kazanmıştır. 1865 Londra Fuarı'nda ise, aynı ödül bu kez Kıbrıs valiliğine verilmiştir (Önsoy, 1983: 202-205).

1853 yılında adanın Akdeniz bölgesine ihraç ettiği şarap miktarı bir milyon okka iken, üzüm bağlarında görülen hastalık, şarap üretiminin azalmasına neden olmuştur (Jennes, 1962: 73). Bu azalmaya karşın şarap, Tanzimat Dönemi boyunca Ada'nın ticaret gelirleri içinde önemli bir paya sahip olmaya devam etmiştir. 1861 senesinde 707.000, 1862'de 824.940, 1864'te 666.400, 1868'de 539.100, 1869'da 572.400, 1871'de 1.048.050 galon⁴ şarap ihraç edilmiştir (Lang, 1878: 227).

1861/1862 tarihli Limasol limanı gümrük koçanı(BOA. ML.VRD. 3429) 13 Aralık 1861/ 23 Ocak 1862 tarihleri arasındaki kırk günlük süre zarfında Kıbrıs şarabının pazarlandığı Osmanlı eyalet ve bölgeleri ile buralara satılan şarap miktarı ile şarap dışındaki dışsatım ürünlerinin neler olduğunu göstermesi açısından önemli bir kaynak durumundadır. Bu kaynak ayrıca iç ticarete, yani Kıbrıs ile Osmanlı'nın diğer bölgeleri arasındaki ticarete faal durumda olan tüccarın kimler olduğunu da göstermektedir.

³1878 tarihli Osmanlı Devlet Salnâmesi'nde de Kıbrıs kumandaryasının "meşhur olduğu" belirtilmiştir (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1295:351).

⁴1 Galon, 3.78 litredir.

Kırk gün zarfında, Limasol Limanı'ndan, başta Suriye olmak üzere İmparatorluğun çeşitli bölgelerine satılan şarap miktarı 345, 899 okkadır. Bunun yaklaşık olarak % 58'i (201, 628 okka) İskenderiye'ye, % 29'u (100,670 okka) Beyrut'a, % 7'si (23,128 okka) Yafa'ya, % 3'ü (10, 048 okka) Siroz'a satılmıştır. Geriye kalan % 3'lük şarap miktarı, Alanya, Meis adası, Tuzla iskelesi ve İzmir'e satılmıştır. Ada'nın ürettiği en kaliteli şarap olan kumandaryanın, belirtilen sürede bu bölgelere yapılan dışsatım içindeki oranı oldukça azdır. Bu dönemde satılan kumandarya miktarı sadece 582 okkadır. Diğer bir alkollü içki olan rakının ada dışına satılan miktarı 13,351 okkadır. Bunun % 59'u (7,901 okka) Beyrut'a, geriye kalanı Alanya, Tuzla iskelesi (İstanbul) ve Meis Adası'na gönderilmiştir. Bu dönemde ada dışına satılan diğer bir maddenin sirke olduğu görülmektedir. Aynı dönemde 15.983 okka sirke satılmıştır. Bunun 11, 261 okkası İskenderiye'ye, 3.932 okkası Beyrut'a ve 790 okkası Alanya'ya gönderilmiştir. Ticari değeri yüksek diğer bir madde olan harnuptan da 170 kantar⁵ 57 okka Mısır, Suriye ve İstanbul'a satılmıştır.

Domuz eti (496 okka), sucuk (29 okka), zift (1312 okka), üzüm (102 kantar 36 okka), siyah üzüm (74 kantar 42 okka), canlı balık (40 okka), kuru fındık (10 okka), hindi (bir adet), selva (servi) kuşu (11 şişe), turşu (560 okka), ekşi limon (300 okka), don yağı (1279 okka), susam (1743 okka), tavuk (11 okka), badem (10 okka), ipek (18 okka), keten (30 okka) ilgili sürede dışsatımı yapılan diğer maddelerdir. Limasol Gümrük Koçanı'na göre bölge ülkelerine dışsatımı gerçekleştirilen bazı ürünlerin fiyatları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Mal	Birim	Fiyat(kuruş/para)	Mal	Birim	Fiyat
Şarap	okka	1 k. 25 p.	Don Yağı	okka	6 k. 10 p.
Rakı	”	3 k. 30 p.	Tavuk	”	6 k.
Kumandarya	”	5 k.	Harnup	kantar	115 k.
Sirke	”	20 p.	Susam	okka	1,5 k.
Kuru Fındık	”	3 k.	Turşu	”	20 p.
Zift	”	1 k. 10 p.	Badem	”	2,5 p.

⁵1 Kıbrıs kantarı, 180 okkadır.

Canlı Balık	”	1 k.	Üzüm	”	30 p.
Hindi	adet	15 k.	Keten	”	1 k.
Selva Kuşu	şişe	50 k.	Sucuk	”	8 k.
Ekşi Limon	okka	2 p.	Domuz Eti	”	5 k.

Tablo 1: Bazı Ticari Emtianın Fiyatları (1861/1862)

Harnup (Keçi Boynuzu)

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında ticaret hacmi, yüksek vergiler ve Limasol limanı yanında olup ihraç limanı olarak kullanılan Zigi'nin yetersiz oluşu gibi nedenlerle ticaret hacmi görece olarak düşük olan Kıbrıs harnubu (Özkul 2014: 147), Tanzimat Dönemi boyunca Avrupa devletlerinin en çok ilgi gösterdiği tarım ürünlerinden biri olmuştur. Dış talep nedeniyle üretim hacmi artan harnup, Mısır ve Suriye'nin yanısıra başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine de satılmaktaydı. 1852'de ada'nın dışarıya sattığı harnup miktarı 5,985 kantar idi. 1863 senesinde 40,000, 1864'te 31,500, 1866'da ise 18,340 kantar harnup dış pazarlarda alıcı bulmuştur. İngiltere ile Rusya Kıbrıs harnubu için rekabet etmekteydiler. İngilizler harnubu hayvan yemi olarak kullanırken, bu maddeyi yiyecek olarak da değerlendiren Ruslar 1871-1873 arası dönemde daha yüksek fiyat vererek Kıbrıs harnubunun en önemli müşterisi durumuna gelmişlerdi. 1871, 1872 ve 1873 yılları itibariyle ihraç edilen harnubun sırasıyla 8.490, 15,000 ve 7,900 kantarı Rusya'ya satılmıştı. 1875'den itibaren İngilizlerin tekrar ada'dan önemli miktarlarda harnup ithal etmeye başladıkları görülmektedir. 1875'te 18.000, 1876'da 14.500 ve 1877'de 13.500 ton harnup İngiltere tarafından satın alınmıştı (Jennes 1962: 78). 1872-1877 döneminde Kıbrıs'ın ihraç ettiği yıllık harnup miktarı 13. 000 ton civarındaydı (Baker 1879: 295-296).

Lang (1878)'a göre, harnubun bolca ve en iyi kalitede yetiştiği bölgeler, Limasol ile Larnaka yakınlarındaki Lefkara köyü civarı idi (Lang 1878: 233). Ada'nın kuzeyinde, Girne bölgesinde yetiştirilen harnubun kalitesi daha düşüktü. 1861 tarihinde ada dışına bir kantarının 115 kuruşa satıldığı (BOA. ML.VRD. 3429) tespit edilen harnubun, 1877 senesinde hükümet tarafından tüccara kantar başına 87 ile 150 kuruş arasında değişen fiyatlarla satıldığı görülmektedir (BOA. TŞR.KB.33, 151,156.)

Pamuk

Osmanlı Dönemi öncesinde, Kıbrıs'ta üretildiği bilinen pamuk, Tanzimat Dönemi'nde ada'da üretilen en önemli sınai ham maddelerinden biriydi.⁶ Kıbrıs'ın Osmanlılarca fethinden 25 sene sonra (1596) ada'yı ziyaret eden Dandini, pamuğun, burada bolca üretildiğini ve Kıbrıslıların gerek giyecek gerekse ev ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, bu maddenin İtalya ve başka ülkelere ihraç edildiğini belirtmektedir (Cobham 1908: 184). Diğer yandan 17. yüzyıla kadar İngiliz pamuklu sanayisinin gelişiminde İzmir pamuğuyla birlikte Kıbrıs pamuğunun çok önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir (Lang 1878: 228).

17. yüzyılda Amerika'da köle iş gücüne dayanan ve bu sayede daha ucuza mal olan pamuk üretiminin yaygınlaşması sonucunda özellikle İngiltere'nin pamuğu buradan tedarik etmeye başlaması, Kıbrıs'ta pamuk üretiminin azalmasına neden olmuştur. Venedik idaresinde yıllık pamuk üretim hacmi 30,000 balya civarında iken, 18. yüzyılın başlarında 8,000, bu yüzyılın ortalarında ise 3,000 balyaya kadar gerilemiştir. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ada'da üretilen pamuğun yıllık 3,500 kantar, 19. yüzyılın ilk on yılı geçtiğinde (1812) ise 3,000 kantar olduğu tahmin edilmektedir (Jennes 1962: 82-83).

19. yüzyıl ortalarına kadar pamuk üretiminin yukarıda değinilen şartların yanı sıra özellikle Kırım Savaşı nedeniyle tahıl üretimine öncelik verilmesi, Kıbrıs'ın pamuk üretim hacminin düşük seviyelerde seyretmeye devam etmesine neden olmuştur. Bu dönemde yıllık üretilen pamuk miktarı yaklaşık 1,500 kantar civarındaydı. Kırım Savaşı sonrasında İngiltere'nin yeni ham madde arayışına girmesi ve Osmanlı Hükümetiyle 1861 yılında imzaladığı ticaret anlaşması gereği Osmanlı Devleti'nin ihracat gümrük oranını % 12'den % 1'e düşürmesi, Kıbrıs'a da yansımış ve İngiltere'nin ada ile pamuk ticareti yeniden artmaya başlamıştır. Nihayet, önemli bir pamuk üreticisi konumunda bulunan Amerika'da patlak veren iç savaş, başta İngilizler olmak üzere Avrupalı tekstil imalatçılarının dikkatini Akdeniz bölgesine çevirmesinde diğer bir önemli etken olmuş ve İngiliz hükümeti, Akdeniz bölgesinde konsolosları aracılığıyla pamuk üretimini teşvik etmiştir. Bununla birlikte Amerikan iç savaşının sona ermesiyle pamuk üretiminde yeniden azalma baş göstermiştir⁷ (Jennes 1962: 83-84).

Osmanlı Hükümeti'nin, yukarıdaki şartlar karşısında Kıbrıs'la birlikte imparatorluğun diğer pamuk üretim merkezlerinde bu maddenin üretimini artırmak için özel çaba sarfettiği görülmektedir. 1862 yılında Ticaret Nezareti, Kandiye, Bursa, Silistre, İzmir, Rodos, Rumeli Eyaletiyle birlikte Kıbrıs'ta toprağın kabiliyeti ve miktarının tespiti yönünde bir çalışma

⁶ 1572-1640 arası dönemde Kıbrıs'ta pamuk üretimi hakkında ayrıca bkz. Erdoğan (2008: 286-309).

⁷ Amerikan İç Savaşı'nın pamuk üretim hacmi üzerindeki olumlu etkileri Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de hissedilmiştir. Bkz. Quataert (1985: 1558-1559), Kurmuş (1982: 59-70).

başlatmış ve çalışmalar sona erinceye kadar pamuk üretimini artırmak için Kıbrıs'a Mısır'dan 30,000 okka pamuk tohumu gönderilmesine karar verilmiştir. (BOA. A.MKT. MHM. 247/74). Bu tarihten sonra ada'daki pamuk üretimi artmaya başlamıştır. 1863'te 16,460 dönüm olan ekili pamuk alanları, 1864'te 22,000 ve 1865'te 23,500 dönüme çıkmıştır. Bu tarihten sonra pamuk alanlarında yeniden azalma yaşanmıştır. Ekili pamuk alanları 1866'da 21, 000, 1867'de 18,000 ve 1868'de 17,000 dönüme gerilemiştir (Jennes, 1962: 84).

Amerikan iç savaşı yıllarında Kıbrıs'ta zirâatı yapılan pamuk alanlarında artış yaşandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak 1862 yılında üretilen pamuk miktarı 1.000 kantardan 4.000 kantara, 1864 yılında ise 5.500 kantara çıkmıştır. 1866 yılından itibaren üretilen pamuk miktarı azalmaya başlamış ve 1871'de yaşanan kuraklığa bağlı olarak 1.500 kantara kadar gerilemiştir. 1873 yılında tespit edilen miktar 1.650, 1877 yılında ise 2.200 kantardır (Jennes 1962: 84-85).

Kıbrıs pamuğu çekirdekli ve çekirdeksiz olmak üzere iki şekilde pazarlanmaktaydı. Tohum olarak kullanılmasının yanında pamuk çekirdeğinden yağ elde edilebilmesi sebebiyle, tohumluk olarak da kullanılan çekirdeğin, bu özelliğiyle ticari değeri artmaktaydı. Dış talep doğrultusunda üretimi artan Kıbrıs pamuğundan 1862 senesinde sadece Fransa'ya 450.000 Franklık ihracat yapılmıştır (Collas 2005: 242).

Canlı hayvan, Yün, Deri

Tarım üretiminin önemli bir unsuru olan hayvancılığın da Tanzimat'la birlikte geliştiği ve ada'da en çok yetiştirilen küçükbaş hayvanlar olan keçi ve koyunun Osmanlı idaresinin izin verdiği ölçüde ada dışına satılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu hayvanlardan elde edilen yün ve tabaklanmış deri de ihraç malları arasında görülmektedir. 1872 itibariyle Kıbrıs'ta yetiştirilen toplam küçükbaş hayvan sayısı tahminen 800.000 idi. Bunların üçte biri koyun, üçte ikisi keçi idi (Jennes 1962: 91).⁸

Canlı hayvan ihracatının ada'da et azlığına ve fiyatların yükselmesine neden olmayacak şekilde denetim altında tutulduğu ve bazen yasaklandığı anlaşılmaktadır. 1869 senesinde ada'daki İngiliz konsolosluğu, Kıbrıs İdaresi'ne İngiliz ticaret gemilerinde kumanya olarak kullanmak amacıyla kuzu satın almak için başvurduğunda, Kıbrıs Mutasarrıflığı bu amaçla satın alınacak 8-10 kuzunun ahalinin et ihtiyacını olumsuz etkilemeyeceğinden bu talebi

---

⁸ 18. Yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta koyun ve keçi yetiştiriciliği hakkında bkz. Özkul (2005:379-386).

olumlu karşılamıştı (BOA. TŞR. KB. RSN. 190/177). Bu şartlarda hayvan kaçakçılığının yaşandığı kayıtlara yansımıştır.⁹

Tarımsal faaliyetin en önemli unsurunu oluşturan öküzlerin de Mısır ve Suriye'ye nakledildiği görülmektedir.¹⁰ Kıbrıs'ta üretilen derinin en önemli alıcı devletleri Fransa ve Trieste idi. 19. yüzyıl ortalarında Fransa'ya yılda 10,000-12,000 keçi derisi, Trieste'ye 15,000 koyun derisi satılmaktaydı (Jennes 1962: 90).

Ada dışına pazarlanan Kıbrıs yünü Osmanlı eyaletleri ve Fransa, İtalya, Avusturya gibi Avrupa devletleri ile A.B.D.'ye satılmaktaydı. Kantar hesabıyla 1862-1877 yılları arası dönemde ihraç edilen yün miktarı ile alıcı ülkeler aşağıdaki tabloda görülmektedir.¹¹

Yıl	Miktar (kantar)	Alıcı Devletler
1862	667	---
1864	289	Fransa, İtalya, ABD
1867	932	---
1868	944	Fransa, İtalya, Avusturya, Osmanlı Devleti
1869	1.075	Fransa, İtalya, Avusturya, Osmanlı Devleti
1871	1.071	Fransa (% 74), İngiltere (% 15)
1873	865	Fransa, İngiltere, İtalya, ABD
1877	655	Fransa, İtalya, Avusturya

Tablo 2: İhraç edilen Yün Miktarı ve Alıcı Devletler.

⁹ Örneğin Topçuköylü Mehmed ile Triкомо köylü Yorgi'nin 1869 senesinde Kaptan Andrey'a'nın gemisine öküz ve koyun kaçırdıkları yerel otorite tarafından tespit edilmişti (BOA.TŞR. KB. RSN. 190/193).

¹⁰ 1869 senesinde Mösyö Bernard *diyâr-ı ahire* 100 baş öküz götürmek için ruhsat talep etmişti. (BOA.TŞR.KB.RSN. 190/176). Aynı yıl içinde Lang da İskenderiye'ye zirâat amacıyla 100 baş öküz nakl edeceğinden ruhsat talebinde bulunmuştu (BOA. TŞR.KB.RSN. 190/178). Tanzimat Dönemi'nde devam eden bir uygulama olup olmadığını tespit edememekle birlikte, Kıbrıs öküzleri 18. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı saray mutfağına odun taşınmasında da kullanılmaktaydı. Ayrıntı için bkz. Özkul (2014: 123-124).

¹¹ Tablo için bkz. Jennes (1962:90). Tanzimat öncesi dönemde Kıbrısta yün üretimi ve ticareti hakkında bkz. Özkul (2014: 303-326).

Hububat

Başta arpa ve buğday olmak üzere Kıbrıs hububatı, ürünün bol olduğu dönemlerde ada dışına satılan diğer bir madde idi. Ürün'ün az olduğu ve çeşitli sebepler yüzünden, ithal edilemediği dönemlerde, zahire fiyatlarının yükselip sıkıntı çekilmemesi için, zahirenin ihracı yasaklanmaktaydı. Mesela, 1860'ta Suriye'de patlak veren çatışmalar, Kıbrıs'ın ihtiyaç duyduğu zahirenin buradan temin edilmesini engellemiş olduğundan, ileride zahire sıkıntısı çekilmemesi için, Kıbrıs'tan zahire ihracı Kıbrıs Meclisi'nce yasaklanmıştı (BOA. A.MKT.UM. 434/27). Nitekim İngiliz tüccar Brenci, yasağın uygulanması nedeniyle zarara uğramış, Kıbrıs Mutasarrıflığı'ndan tazmin talebinde bulunmuştu (BOA. A. MKT. UM. 495/13).

Muhtemelen ürünün bol olduğu dönemlerde Osmanlı hükümetleri arpanın ihracına izin vermektedir. İngiltere 1874 yılında ada'dan 330.000, 1875'te de 360.000 *bushel*¹² arpa ithal etmişti. Arpa alıcısı durumundaki diğer iki Avrupa devleti Belçika ve Fransa idi. 1875'de Belçika'ya 160,000, Fransa'ya da 128, 000 *bushel* arpa ihraç edilmişti (Jennes 1962: 69).

Tuz

Trablusgarp, Halep, Konya, Foça ve Bozok tuzları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun en kaliteli tuzlarından biri olan Kıbrıs tuzu, büyük ölçüde Tuzla ve Limasol tuz göllerinden elde edilmekteydi. Girne kazasındaki Kormacit (Kormakiti) sahillerinde de kaya tuzu elde edilmekteydi. Bunlardan en kalitelisi, Tuzla gölünden elde edilen tuzlar idi (Önsoy 1988: 81).¹³

Tuz, başta Suriye, İzmir ve İstanbul olmak üzere Osmanlı dahilinde pazarlanmaktaydı. 1864'te Kıbrıs'ın dışarıya sattığı Tuz miktarı 2.700.000 okka idi. Tuz üretimi ve satışını tekelinde bulunduran Osmanlı Hükümeti, 1870'in hemen öncesinde fiyatı sekiz paradan otuz paraya çıkarmış, buna bağlı olarak ada içindeki tuz tüketimi azalmıştı. Tuz fiyatının bu kez 20 paraya indirilmesine rağmen, Kıbrıs tuzunun en önemli müşterisi durumundaki Suriye Eyaleti, Bingazi'den daha ucuza (17 para) tuz temin etmeye başlamış, böylelikle ada dışına satılan tuz miktarında azalma yaşanmıştır. 1877 yılına gelindiğinde Suriye yeniden Kıbrıs tuzunun en önemli alıcısı durumuna gelmiştir. Bu yıl içinde çoğu Suriye'ye olmak üzere ada dışına pazarlanan tuz miktarı 3.734.000 okka idi (Jennes, 1962: 94-95).

¹²1 İngiliz Bushel'i 36,36 kilogramdır.

¹³ 1580-1640 arasında Kıbrıs'ta tuz üretimi için bkz. Erdoğan (2008: 273-285).

Kereste

Kıbrıs'tan ithal edilen diğer bir madde kereste idi. Tanzimat başları sayılabilecek 1841 tarihinde adaya kereste ticareti yapan gemilerin gelip gittiği Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır. (BOA.ML.MSF.4395). Tanzimat Dönemi sonlarına kadar devam eden kereste ticaretine Osmanlı yönetimi bazı sınırlamalar getirmiştir. Devlet, dönem başından itibaren orman gelirlerini artırmak amacıyla orman ve korulukların işletme esaslarını yasal düzenlemelerle belirlemeye çalışmış, bu çerçevede Tersâne-i Amire için kullanılan kerestenin dışarıya ihracı yasaklanmıştır.¹⁴ 1869'da Lefke'ye bağlı Gemikonağı köyünden İstilyano 8.000 tane mertek kesip İskenderiye'ye ihraç etmek amacıyla ruhsat talep ettiğinde Lefke rüsumat memuru kendisine ruhsat vermemişti. İstilyano'nun Lefkoşa'ya yapmış olduğu şikayet üzerinesöz konusu merteklerin Tersâne-i Âmire'de gemi yapımında gerekli kereste cinsinden olup olmadığının tahkikine karar verilmiştir. (BOA.TŞR.KB.RSN. 190/182).

Yasal düzenlemelerin izin verdiği ölçüde Kıbrıs'tan dışarıya kereste nakline devam edilmişse de, aynı zamanda Ada'nın kereste ihtiyacını karşılamak üzere İzmir ve Mısır gibi bölgelerden bu maddenin ithal edilmeye başladığı görülmektedir (Cyprus Report 1880: 141).

Boya Kökü

Yukarıda belirtilenlerin dışında Kıbrıs'ın dışsatımında yer alan diğer maddeler, boya kökü, çanak-çömlek, yağlı tohumlar, sumak, ile meyve ve sebzelerdir.

Kıbrıs'ta 18. yüzyılın ikinci yarısında da ziraati yapılan boya kökü (Özkul 2005:371-372), 1870 itibarıyla Suriye'de üretilenden daha kaliteli, İzmir ve Napoli'nin ürettiklerinden ise daha düşük kalitede idi. Kırmızı rengin elde edildiği bu bitkinin, Türkiye (Osmanlı) limanları üzerinden İngiliz kumaşlarının boyanması için İngiltere'ye sevk edildiğinden burada "*Türkiye Kırmızısı*" olarak anılmaktaydı (Lang 1878: 234).

Bir dönümlük boya kökü arazisinden yaklaşık iki buçuk ton kurutulmuş ürün elde edilebilmekte idi. Yüksek gelir getiren boya kökü arazileri, bu nedenle oldukça pahalıydı. Bir dönümden 140 İngiliz poundu gelir elde edilmekteydi. Bununla birlikte Kıbrıs'ta boya kökü üretimi, daha ucuz olan kimyasal boyaların üretilmeye başlanmasıyla 1873'ten sonra azalmaya başladı. Bu bitkinin üretimine ayrılan araziler de buna bağlı olarak sebze bahçelerine dönüştürüldü (Lang 1878: 235). 1877 yılı itibarıyla bir okka boya kökünün tüccara toptan satış fiyatı yaklaşık 2-2,5 kuruş civarındaydı (BOA.TŞR.KB.33.,155/2, 180).

¹⁴ "Ormanlardan kereste ve hattab kat' olunup diyar-ı ahire nakli muvakkatan men' olunduğuna..." (BOA. TŞR. KB. RSN.190/203, 23 Temmuz 1285, 4. 7. 1869). Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da ormanlardan yararlanma biçimini düzenleyen en kapsamlı yasal mevzuat 1869 tarihli Orman Nizamnamesi'dir. Ayrıntı için bkz. (Çağlar,1985: 1563-1567).

Başta İngiltere ve Fransa'ya olmak üzere, ada dışına satılan boya kökü miktarı 1872'de 330, 1873' te ise 235 ton idi (Jennes, 1962: 79-89).

Katır

İlgili dönemde Kıbrıs ticaretine konu olan bir diğer emtia Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta iç ulaşımın en önemli araçları olup yük taşımacılığında da kullanılan katırdır. Kıbrıs katırları, dayanıklı olmaları sebebiyle İmparatorluk genelinde bilindiği gibi yabancı devletlerin de ilgisini çekmekteydi. Gerek Kırım Savaşı (1854-1856), gerekse 1867 Abisinnia hareketi sırasında İngilizler, savaşta kullanmak üzere Kıbrıs'tan at ve katır satın almışlardı. Kasım 1867'de ada'daki İngiliz konsolos yardımcısı, İstanbul'daki elçisine, Abisinnia hareketinde kullanılmak üzere katır satın almak için bir askeri eğitmenin Kıbrıs'a geldiğini ve buradan kalitesine göre hayvan başına 20 pound'dan 700 ve 18,10 pound'dan da 100 adet olmak üzere toplam 800 katır satın aldığını bildirmişti (Luke, 1989: 237; Jennes, 1962: 92).

Diğer

Dönem boyunca ada dışına, özellikle de bölge ülkelerine pazarlanan diğer ticari emtia arasında çanak-çömlek¹⁵, domuz eti, sumak, ekşi limon, üzüm, sucuk, zift, üzüm, canlı balık, kuru fındık, hindi, selva (servi) kuşu, turşu, ekşi limon, don yağı, susam, tavuk, badem, ipek ve keten de yer almıştır.

1862 senesinde Kıbrıs'tan toplam 390, 000 Frank değerinde ipek ve ipek kozası ihraç edilmiştir (Collas, 2005: 243). 1864 senesinde Kıbrıs ipeğinden sadece Fransa'ya satılan miktar 3,000 okka idi. Aynı ülke 1869 senesinde 3,440 okka, 1877' de ise 17,358 pound değerinde ipek kozası ithal etmiştir. 1875 senesinde İmparatorluk dahilinde satılan sumak miktarı 150,000 okka idi. Aynı yıl içinde Yunanistan'a 200 pound değerinde 40, 000 okka sumak satılmıştır (Jennes, 1962: 79-89).¹⁶

Kıbrıs'ın ithal ettiği ürünler başta pamuklu tekstil mamul mallar ile dayanıklı kumaşlardır. Bunların yanında gaz yağı, un, av tüfeği, tütün, şeker, cam ürünleri, kereste, kağıt, pirinç, kahve, demir ve diğer madeni eşyalar oluşturmuştur.(Stevenson, 1880: 328-329; Jennes, 1962: 98-99).

---

¹⁵1878 yılı içinde bölge ülkelerine satılan çanak-çömlek miktarı 80.000 parça idi (Cyprus Report, 1880: 90).Çömlekçiliğin icra edildiği üretim merkezleri başta Hristiyanların yaşadığı Mağusa'nın Varoş (Maraş) köyü ile birlikte Larnaka, Lapta, Limasol ve Korno idi (Stevenson 1880: 326).

¹⁶Tanzimat öncesi dönemde Kıbrıs'ta ipek üretimi ve ticareti için bkz. Özkul (2014: 243-273).

Tanzimat Dönemi'nin tamamı boyunca Kıbrıs ticaret hacminin seyriyle ilgili veriler mevcut değilse de, belirli dönemlere ait veriler bütün dönem boyunca ada ticaret hacmi hakkında fikir vermektedir. Aşağıdaki tabloda, 1851-1877 arası dönemin belirli kesitlerinde, Kıbrıs ile diğer Osmanlı limanları arasında yapılan iç ve yabancı devletler arasında yapılan dış ticaretin toplam hacmi görülebilir.

YIL	Dışalım (kuruş)	Dışsatım(kuruş)
1851-1854	7.067.170	11.340.560
1861-1864 ¹⁷	14.335.200	28.536.530
1869-1871	20.675.270	29.188.830
1874-1877	19.118.990	35.044.790

Tablo 3: Kıbrıs'ın Ticaret Hacmi (1851-1877)¹⁸

Yukarıdaki tabloda Kıbrıs ticaret hacminin dönem boyunca artış gösterdiği açıkça görülmektedir. Ada'nın dışsatımları dönem boyunca dışalımlarından daha fazla olmuştur. Tuzla limanından sonra adanın en önemli ikinci limanı konumundaki Limasol limanı üzerinden gerçekleştirilen bölgesel ticarete de artış yaşanmıştır. 1874'te 59,600 kuruş olan dışsatım hacmi, 1878'de 101,457 kuruşa, 46, 830 kuruş olan dışalım hacmi, 99,714 kuruşa çıkmıştır.¹⁹

¹⁷Collas (2005: 241-243)'a göre sadece 1862 senesi itibariyle Kıbrıs'ın ticaret hacmi 7,108,500 Frank idi. Bunun 2, 500,000 Frank'ını dışalım, 4.608.500 Frank'ını da dışsatımlar oluşturmıştı. Avrupalı tüccarın ada'dan yapmış olduğu dışalımlarda en çok kullanılan Tuzla limanına 1863 senesi itibariyle giriş yapan gemi sayısı 324, buradan çıkış yapan gemi sayısı ise 321'dir. Aynı yıl içinde Limasol'a giriş yapan ticaret gemi sayısı 493 idi.

¹⁸Tablodaki veriler için bkz. Jennes (1962: 115). Yazar, tablodaki rakamları İngiliz Sterlini cinsinden vermiştir. 1 Sterlini 110 Osmanlı kuruşu kabul ederek Jennes'in vermiş olduğu rakamlar tarafımızdan kuruşa çevrilmiştir. Bir İngiliz Sterlini 1839'da 104, 1844-1870 arasında 110 kuruş idi. 1800-1870 arasında Osmanlı kuruşunun Sterlin karşısındaki kur değerleri için bkz. Pamuk (1999: 208).

¹⁹Tanzimat döneminin son 5 yıllık zaman diliminde (1874-1878), Kıbrıs'ın bölgesel ticaret hacmiyle ilgili veriler için bkz. Cyprus Report (1880, 34, 141). Beratlı (1995: 215), Limasol limanı üzerinden yapılan dışalım ve dışsatımları, Ada'nın toplam dışalım ve satımları olarak değerlendirmiştir. Yazar, 1878 yılına ait verilerden hareketle Ada'nın toplam dışalımlarının dışsatımlarına yaklaştığını belirtmektedir ki bu tespit doğru değildir.

Genel bir değerlendirmeyele Tanzimat Dönemi boyunca Kıbrıs'ta ticaretin artarak geliştiği söylenebilir. Bununla birlikte Kıbrıs'ın ticaret potansiyelinin dönem boyunca ticarî faaliyetlere yansıdığını söylemek zordur. Gerçi dış ticareti artırabilmek amacıyla Lefkoşa-Tuzla yolu inşa edilmişti, ancak ada'nın diğer bölgelerini liman şehirlerine bağlayan yolların yetersiz oluşu, elde edilen ürünlerin limanlara naklini zorlaştırmaktaydı. Bundan başka görülen en önemli eksiklik, geçmiş dönemlerde ada'nın en önemli limanı durumundaki Mağusa Limanı'nın fetihten bu yana Osmanlı gemileri haricinde, yabancı gemilerin buraya girmesinin yasaklanmış olması, dolayısıyla Mağusa ile civarında üretilen maddelerin ticaretinin sınırlı kalmasıydı (Collas, 2005: 242-243).

Kıbrıs Tüccarı

Kıbrıs'ın gerek bölgesel, gerekse dış ticareti büyük çoğunlukla gayrimüslimlerin elinde idi. Kıbrıslı gayrimüslimlerin ada ticaretine hakim olmaya başlamaları, Tanzimat öncesine dayanmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren yabancı devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret önem kazanarak artmaya başlamış, bu devletlerin Osmanlı genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da açmış oldukları konsolosluk şubelerinin sayısında artış yaşanmıştır. Kıbrıs'ta açılan konsoloslukların Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler arasından tercüman, kavas ve hizmetçi istihdam etmeleri ve bu gibilerin de yabancı tüccara sağlanan ticari ayrıcalıklara sahip olmaları (Cassia, 1986:17-18), gayrimüslimlerin Ada ticaretindeki hakim konumların pekişmesinde önemli bir etkendi.

Yabancı devlet konsolosluklarının, tercüman ve yardımcı sıfatıyla istihdam ettikleri gayrimüslimler, asli görevlerinden ziyade ticaretle meşgul olmaktaydılar. Bağış (1998: 58)'ın belirttiği gibi yabancı tüccar, Osmanlı iç pazarları hakkında bilgi sahibi olan ve gerekli ticari bağlantıları kurabilen araçlar olarak gayrimüslimlerden yararlanmaya çalışmaktaydı. Nitekim Kıbrıs'ta bulunan konsolosluklardan bazılarının, kendilerine temsilci olarak gayrimüslimleri seçtikleri bilinmektedir.²⁰

Bunların dışında ahidnâmelere aykırı olmasına rağmen, konsoloslar Osmanlı tebaası gayrimüslimlere patent vererek bu gibilerin ilgili yabancı devlet vatandaşları gibi ticarî ve diğer imtiyazlardan yararlanmalarına imkan tanımaktaydılar. İmparatorluk adına bu suiistimallerin önüne geçilerek, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimleri yabancı devletlerin

---

Ada'nın dışalımının artmakta olduğu açıktır. Ancak, dışsatımlar da aynı oranda artmaktaydı. Kıbrıs'ın dış ticareti esas itibarıyla Tuzla (Larnaka) limanı üzerinden yapılmaktaydı. Yukarıda Ada'nın genel ticaret hacmini gösteren tabloya (Tablo 3) bakıldığı vakit 1874-1877 döneminde dışsatımların dışalımılardan belirgin biçimde fazla olduğu görülmektedir.

²⁰Limasollu bir Rum olan Demetrio Frankudi, aynı anda Napoli konsolosluğu, İngiliz konsolos yardımcılığı ve Rusya konsolos vekilliğini yapmıştı (Jennes, 1962: 60).

himayesinden kurtarmak amacıyla III. Selim döneminde bazı tedbirler alınmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştı. Üstelik bizzat III. Selim, dış ticarete yabancılara tanınan ayrıcalıkların aynısını Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlere de tanımak zorunda kalmıştır. Böylece yabancı devletlerin himayesindeki “beratlı gayrimüslim” tüccar, Osmanlı Devleti himayesindeki “Avrupa Tüccarı” na dönüşmüştü (Bağış, 1998:57-75).

III. Selim’in yukarıda anılan son tedbiri, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin yabancı devletlerin himayesine girerek elde etmiş oldukları ayrıcalıklar nedeniyle devletin uğramış olduğu zararları ortadan kaldırmaya çalıştığı açıktır. Buna rağmen gayrimüslimler, konsolosların himayesini aramaktan vazgeçmiş değillerdi. II. Mahmut Döneminde artırılan tedbirler neticesinde adı geçen suiistimallerin nispeten önüne geçildiği görülmektedir. Netice itibarıyla, Osmanlı vatandaşı gayrimüslim tüccar her halükârda ayrıcalıklarını koruyarak Osmanlı ticaretinde, hakim unsur olmaya devam etmişlerdir. Avrupa tüccarı da tıpkı yabancı tüccar gibi ticari faaliyetlerinin yürütülmesinde iki hizmetli bulundurabilecek ve bu kişiler de benzer ayrıcalıklara sahip olacaklardı. 1815 senesi itibarıyla Kıbrıslı gayrimüslim Avrupa tüccarı sayısı 32, bunların ticari faaliyetlerinin yürütülmesinde istihdam ettikleri hizmetkâr sayısı 62 idi (Bağış, 1998: 104). Ancak belirtmek gerekir ki bu rakam sadece Avrupa ile dış ticaret yapan Kıbrıslı gayrimüslim tüccar, yani Avrupa tüccarı sayısını yansıtmaktadır. İmparatorluk dahilinde ticaret yapan gayrimüslimler de hesaba katıldığında Kıbrıslı gayrimüslim tüccarın Osmanlı ticaretinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Bu ilişkiler neticesinde, ada’da yavaş yavaş oluşmaya başlayan Ortodoks Rum ticaret burjuvazisi Kıbrıs’ın dış ticaretini kontrol eder duruma gelmiştir. Kıbrıs’ın dış ticaretinin birlikte arttığı dikkate alındığında gayrimüslim tüccarın daha da zenginleşmesi doğal bir sonuç olmuştur. İngiliz konsolos yardımcısı 1862 tarihli raporunda ada gayrimüslimlerinin ticari etkinliklerini “Hristiyanlar (Ortodoks Rumlar), Yunanlar’dan-öyle olduklarını genellikle kabul etmezler-daha az hilelidirler. Ayrıca, onlar kadar aktif ve girişimci değildirler. Ancak yine de Levant (Akdeniz) ticareti içinde maharetleri ve gayretleriyle tanınmaktadırlar” şeklinde tanımlamıştı. 1867’de görevde bulunan İngiliz konsolos yardımcısı Thomas Sandwith de Hristiyanların, adanın en zengin kesimini oluşturduklarını bildirmiştir (Luke, 1989: 210, 219).

1861 senesinde Kıbrıs’ın, Osmanlı eyaletleriyle ticari faaliyetlerini gösteren Limasol gümrük koçanına göre, kırk günlük süre zarfında bu bölgelere çeşitli emtia satan 40’ı aşkın tüccar arasında, sadece bir Müslüman’ın (Mehmet Ağa) yer almış olması, konuyu yeterince aydınlatmaktadır. Gayrimüslim tüccar isimlerine bakıldığında, bunların büyük çoğunluğunun Kıbrıslı Rum olduğu görülmektedir. Tüccar arasında yabancılar da mevcuttur; Kapudan Vasili, Yannako Aragozu, Atanas Muzuru, Hacı Hristofi Kapudan, Hacı Yorgi Papa, Hristofi

Marko, Nikola Loizu, Andoni Ancelidu, İrakli Mihail, Hacı Gavril Dimitri, Hacı Stavri Kiryako, Yorgi Papa Stefan, Mihail Mavro Stefan, Pedro Dalir, Dimitri Muzuru, Mösyö Sandrua, Yorgaki Dimitri, Dimitri Gunna, Skali Mihail, Hristoğlu Hacı Pavlo, İpsilanti Kosta, Hacı Yanni Marko, Hristoğlu Lefteri, Lemeryanu Petro, Mihail Çankar, Leandro, Yasef, Yorgaki Lapidir, Yorgaki Arkanidu, Arestri Manoli, Teodoro Mavridi, Stilyanu, Yanni Laniyero, İsaş, Lorenzo, Haralambo, Solomo, Dimitraki Romidu, Kapudan Agop Paşa, Yorgaki Salazar, Spano Petro, Hacı Nikola Gregori.

Kıbrıslı Müslüman tüccar daha çok Lefkoşa’da bulunmaktaydı. 1865 yılında Ticaret Mahkemesi’nin Lefkoşa’da açılması için mutasarrıflığa dilekçe veren 55 Lefkoşalı tüccardan 40’ı Müslüman, 15’i de gayrimüslimdi. (BOA. İ. MVL. 23915). Ada’nın idari merkezi durumundaki Lefkoşa’nın esas itibariyle Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı yerleşim yeri olması, Müslüman tüccarın burada yoğunlaşmasının doğal sonucuydu. İleri gelen Müslüman tüccar aynı zamanda ada’nın mültezimleri idiler. Lefkoşalı tüccarın ticari ilişki içinde olduğu en önemli merkez, yabancı tüccarın konuşlandığı Tuzla idi. Dolayısıyla, Lefkoşa ve diğer kazalardaki Müslüman tüccarı, ada’nın dışsattım ve alımında faaliyet gösteren tüccardan ziyade, dışsattım gerçekleştiren yabancı ve Kıbrıslı gayrimüslim tüccara mal temin eden kişiler olarak görmek gerekmektedir. Sultan II. Mahmut, Avrupa tüccarına tanınan ayrıcalıklar karşısında, Müslüman tüccarın şikayetlerini dikkate alarak bunlara “Hayriyye Tüccarı” adı altında benzer şartlarda ticaret yapabilecekleri düzenlemeler yapmıştı. Ancak bunların sayıca azlığı düşünülerek her sancağa kota konmuştu. Bu çerçevede Kıbrıs’a ayrılan 10 kişilik kontenjan, daha sonra 30’a çıkarılmıştı (Bağış, 1998: 108-111). Bu tedbirlere rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Kıbrıslı Müslüman tüccarın, yukarıda belirtilen şartların sonucu olarak uzun süreden beri ada ticaretinde söz sahibi olan gayrimüslim tüccarla rekabet eder duruma gelemediği anlaşılmaktadır.

Kıbrıs’ta Ticareti Artırmaya Yönelik İslahatlar

Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı hükümetleri devleti modernleştirmeye yönelik çeşitli alanlarda birçok ıslahat yapmışlardır. Bu ticarî alana da yansımıştır. Esasında sağlık ve şehir idaresiyle ilgili yapılan reformlar da dolaylı olarak ticarî faaliyetleri kolaylaştıran yeni hizmet ve kurumların ortaya çıkışını sağlamıştır. Nitekim dönem başlarında Kıbrıs’ta kurulan karantina teşkilatı ile 1860’lı yıllardan itibaren adada oluşmaya başlayan modern belediye idareleri ayrıca bu bağlamda değerlendirilebilirler. Şüphesiz, etkin bir karantina sisteminin varlığı yabancı tüccarın Kıbrıs’la ticarî ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Öte yandan modern belediyelerin özellikle Tuzla ve Limasol gibi liman kasabalarında kurulması, ticari faaliyetlerin gerektirdiği bazı hizmetlerin daha etkin biçimde

verilebilmesi açısından çok önemliydi.²¹Yine de Doğu Akdeniz ticaretinde en uğrak limanlardan biri olan Kıbrıs'ta ticareti artırmak ve ticarî faaliyetleri düzenlemekle doğrudan ilintili en önemli ıslahatlar adanın dış ticaret limanı olan Tuzla'da bir Ticaret Mahkemesi'nin açılması ve ada'da üretilen malların Tuzla limanına ulaşmasını sağlayacak Lefkoşa-Tuzla yolunun inşasıydı. Ada'nın dahili ticaretini canlandırmak için oldukça eski bir geçmişi olan Lefkoşa Panayırı'nın 1863'te yeniden açılması da önemli bir ıslahat olarak görülebilir.

Kıbrıs Ticaret Mahkemesi

Tanzimat'la birlikte Kıbrıs'ta ticareti artırmak için yapılan en önemli ıslahatlardan birisi, ticari faaliyetler çerçevesinde ortaya çıkacak anlaşmazlıkları çözecek bir Ticaret Mahkemesi'nin Tuzla'da açılmasıdır. Yabancı tüccar ile Osmanlı tüccarı arasındaki problemleri çözmek amacıyla İstanbul'da 1839'da kurulan Ticaret Nezareti'ne bağlı bir Ticaret Meclisi'nin 1840 yılında açılmasından sonra, taşrada da ticaret merkezlerinde benzer meclisler açılmaya başlanmış ve imparatorluk genelinde yaygınlaşmıştır.²²

Kıbrıs'ta bir Ticaret Mahkemesi'nin açılmasına yönelik girişimleri yansıtan en eski kayıt 1853 yılına aittir. (BOA. HR.MKT. 63/30). Kuruluşu 1854 yılında gerçekleşen Kıbrıs Ticaret Meclisi, 1857 yılında lağv edildikten (BOA. A.MKT.NZD. 132/47)sonra bu yıl içinde mahkemenin yeni bir teşkilata kavuşturulması için yeni bir çalışma başlatılmıştır. 1857'de yeni bir Ticaret Mahkemesi'nin açılması yönündeki çabaların, 1858 tarihinde sonuç vermeye başladığı görülmektedir.

1858 yılında İzmir Ticaret Meclisi için hazırlanıp yayınlanan 9 maddelik bir nizamnamenin, bazı değişiklik ve ilaveler yapılarak, Kıbrıs'ta da uygulanmasının gündeme geldiği ve bu şekilde Kıbrıs Ticaret Mahkemesi'nin kurumlaşmasında önemli bir adım atıldığı görülmektedir. İlgili nizamnâme, Fransız konsolosu Darrase tarafından Kıbrıs şartlarına uyarlanmış ve ada'da bulunan diğer yabancı devlet konsolos ve konsolos vekillerince de onaylandıktan sonra Kıbrıs Mutasarrıfı'na sunulmuştur. Kıbrıs Mutasarrıflığı, bu nizamnâme, mevcut haliyle veya merkezi hükümetçe gerekli görülen değişiklikler yapıldıktan sonra, padişahın iradesine sunulmak üzere Ticaret Nezareti ve buna bağlı Ticaret Meclisi'ne göndermiştir.

---

²¹Kıbrıs Karantina teşkilatının kuruluşu için bkz. Samani (2006, 252-257) ve Erdönmez (2004). Kıbrıs'ta modern belediyelerin kuruluş süreci için bkz. Samani (2006, 54-58). 1841 yılının Eylül ayı itibarıyla Kıbrıs Karantina Teşkilatı, kadrosu, personelin maaşları, teşkilatın işleyişi hakkında ayrıca bkz. (BOA.ML.MSF.2418).

²²İstanbul ve Kıbrıs dışındaki Taşra Ticaret Meclisleri'nin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bingöl (1998: 62-83).

Fransa'nın Tuzla konsolosu Darrase'nin yanında, Britanya konsolos yardımcısı Palma, Amerika Birleşik Devletleri konsolosu ve Danimarka konsolos yardımcısı Marino de Mattei, İsveç ve Norveç konsolos yardımcısı Ant. Vondiziano, Sardunya konsolos yardımcısı P.P. Vondiziano, Yunanistan konsolosu Ph. Vardas, Avusturya konsolosu Caprara, Napoli konsolos yardımcılığından da sorumlu Hollanda konsolosu Marc-Antoine Santi ve İspanya konsolosluk memuru Tommaso Havvas tarafından imzalanarak onaylanan Kıbrıs Ticaret Mahkemesi Tüzüğü, mahkemenin teşkilat ve çalışma mekanizmasını düzenleyen dokuz maddeden oluşmaktaydı (BOA. A.MKT.NZD. 255/22). Tüzüğün maddeleri şunlardır:

1. Larnaka'daki Ticaret Mahkemesi, bir başkan ve altısı Osmanlı tebaasından ve mümkün olduğunca farklı uyruklardan altı yabancı olmak üzere on iki tüccar üyeden oluşacaktır. Mahkeme'de ayrıca Kıbrıs Mutasarrıfı tarafından seçilecek bir tercüman ve bir zabıt katibi de bulunacaktır.
2. Başkan ve altı yerli tüccar mutasarrıf tarafından, altı yabancı tüccar ise Larnaka'da ikamet eden konsoloslar tarafından toplu olarak atanacaktır. Mahkeme'nin her bir üyesinin, mevcut bulunamaması ya da başka türlü bir engelle karşılaşması durumunda yerini alacak olan bir vekili olacaktır. Vekiller de üyeler gibi seçilecektir.
3. Her altı ayda bir, mahkeme üyelerinin üçte biri yenilenecek, başka bir deyişle, iki yerli ve iki yabancı üyenin yerine yeni üyeler atanacak, bu üyelerin belirlenmesi bir önceki maddede belirtildiği gibi olacaktır. Çıkan üyeler, ancak aradan altı ay geçtikten sonra yeniden atanabilecektir.
4. Davalar, açıldıkça özel bir deftere kaydedilerek, numaralanacak ve hemen karara bağlanması gereken acil durumlar dışında, sıraları geldikçe görülecektir.
5. Kararlar oy çokluğuyla alınacak ve mahkemenin toplanabilmesi için başkanın yanı sıra, en az altı üyenin mevcut olması gerekecektir.
6. Dilekçeler yazılı olarak sunulacak ve yabancı üyeler bu dilekçeleri Fransızca, İtalyanca, ya da Yunanca²³ olarak yazdırabilecektir. Dilekçe sahibi, tüm destekleyici belgeleri dilekçesine ekleyecek, bu destekleyici belgeler de her zaman davalı tarafa yargıdan önce bildirilecektir.
7. Mahkeme harçları, mutasarrıf tarafından kararlaştırılan bir tarife ile düzenlenecektir. Söz konusu tarife mahkeme salonunda asılı kalacak ve birer onaylı kopyası, her bir konsolosluğa gönderilecektir. Dava masrafları, davacı tarafından ödenecek ve sonra kaybeden taraf masrafları kazanan tarafa geri ödeyecektir. Ancak mahkeme, ne talebi ne de savunmayı tam olarak kabul etmemesi, başka bir deyişle, ne davacının talep ettiği tutarı ne de davalının sunduğu tutarı kabul

---

²³İzmir Ticaret Mahkemesi Nizamnamesi'nde "Yunanca" mevcut değildir. Kıbrıs'taki tüccarın çoğunlukla Rum olmasından dolayı böyle bir uygulamaya gidilmiş olmalıdır.

etmemesi durumunda, söz konusu masrafları iki taraf arasında, adil gördüğü oranlarda paylaştırabilecektir.

8. Ticaret Mahkemesi'nin tüm kararları geçici olarak ve istinafa rağmen uygulanacaktır. Kazanan taraf, kararın istinaf sonucu düzeltilmesi durumunda, karar sonucu aldığı tutarın iadesi için teminat akçesi sunmakla yükümlüdür. Teminat akçesinin olmaması durumunda, ceza tutarı mahkeme kasasına, mahkemenin kasası yok ise, mahkemenin belirleyeceği herhangi başka bir kasaya yatırılacak ve istinafın sonucu karara bağlanıncaya kadar bu kasada kalacaktır. Dava konusu tutarın dört bin kuruşu aşmadığı davalar istinafa açık değildir ve Ticaret Mahkemesi tarafından salt yetki ile yargılanır.

9. Ticaret Mahkemesi kararlarına istinaf talepleri, Mahkeme Başkanı'na hitaben bir dilekçeyle, kararın tebliğini izleyen on dört gün içinde yapılmalıdır. İstinaf talebinde bulunan taraf, istinafının kabul edildiğini, istinaf belgesinin tarihini izleyen yetmiş gün²⁴ içinde İstanbul'daki yetkili merciin verdiği bir belgeyle doğrulamakla yükümlüdür. Bu belgeyi yukarıda belirtilen süre içerisinde sunamaması durumunda, istinafı zaman aşımına uğramış olacak, mahkemenin kararı kesinleşecek ve teminat akçesi ya da yatırılan tutar kazanan tarafa iade edilecektir.

1860 yılında Fransız Ticaret Kanunu'nun dördüncü cildi aynen tercüme edilmiş ve bu kanuna göre ticaret mahkemelerinin teşkilat yapısı ve görevleri yeniden düzenlenmiştir (Bingöl 1998: 76-77; Veldet 1999: 197; Belgesay 1999: 214). Bu tarihten sonra Kıbrıs Ticaret Meclisi'nin, 1860 Kanununa göre yeniden yapılandırılmasına ilişkin 1865 tarihli belgeye göre, bu tarihte mahkemenin nerede kurulması gerektiği konusunda Lefkoşa ve Tuzla tüccarı arasında ihtilaf yaşandığı ve her iki kaza tüccarının mahkemenin kendi kazalarında açılması için Kıbrıs Mutasarrıflığı'na birer arzuhal verdikleri görülmektedir.

Lefkoşalı tüccar, Lefkoşa'nın ada'nın merkezinde bulunması, hükümet merkezi olması ve burada ticari faaliyetlerin çok olması gibi gerekçelerle mahkemenin burada açılmasını talep etmişlerdir. Mahkeme'nin Tuzla'da açılması halinde ticaretlerini büyük oranda Avrupalı tüccarla yapan Lefkoşalı yerli tüccarın işlerini Tuzla'ya nakletmek zorunda kalacakları, bunun da Lefkoşa'nın zararına olacağı da arzuhalde belirtilmiştir.²⁵

Tuzlalı tüccar ise buranın liman ve ada'nın en büyük ticaret merkezi olması, en büyük gümrük ile Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin burada bulunması²⁶, yabancı tüccar ile yabancı devlet konsolos ve konsolos vekillerinin ikamet merkezi olması nedeniyle mahkemenin burada

²⁴İzmir Ticaret Mahkemesi Nizamnamesi'ne göre bu süre 50 gündür. Kıbrıs'ın, İstinaf Mahkemesi'nin bulunduğu İstanbul'a, İzmir'e oranla daha uzak ve ulaşımın daha zor olması sebebiyle ilgili sürenin Kıbrıs için 70 gün olması kararlaştırılmıştır.

²⁵Lefkoşalı 55 Müslüman ve gayrimüslim tüccarın Kıbrıs Mutasarrıflığı'na sunduğu 10 Temmuz 1864 tarihli arzuhal için bkz. BOA. İ. MVL. 23915.

²⁶Osmanlı Bankası'nın Tuzla (Larnaka) şubesi 1863 senesinde açılmıştı.

açılmasının daha uygun olacağı görüşünü dile getirmişlerdir. Ayrıca, yabancı ve yerli tüccar arasındaki davalarda iki konsolos ve yazıcılarının da hazır bulunması gerekliliği karşısında, Lefkoşa'ya sekiz saat mesafede bulunması nedeniyle bu temsilcilerin Tuzla'dan Lefkoşa'ya gitmelerinin zor olacağı, Tuzlalı tüccarın üzerinde durduğu diğer bir husustu.

Sonuçta, mahkemenin Tuzla'da açılmasına karar verilmiş ve bunun için padişah iradesi çıkarılmıştır. Ticaret Mahkemesi'nin başkanlığına aylık 1500 kuruş maaşla Pertev Efendi getirilmiştir.²⁷ Mahkeme'nin üyeliklerine Ekmekçizade Aziz Efendi, Çelebi Yorgo, Salih Ağa, Kostantino Loizu Papa, Hüdaverdizade Hasan Efendi ve Loizi Karambi seçilmiş olup, Çelebi Yorgo ile Ekmekçizade Aziz Efendi, daimi azalar olarak aylık 750'şer kuruş maaş alacaklardı. Diğer azalardan Salih Ağa ile Kostantino Loizu Papa, bir yıllığına, Hüdaverdizade Hasan Efendi ile Loizu Karambi ise altı aylığına görev yapacak geçici üyeler idi²⁸. Bunların yanında 500 kuruş maaşla bir katibin (Mehmed Efendi), 600 kuruş maaşla bir tercümanın (Rafael Delyando), 150 kuruş maaşla bir odacının ve 350 kuruş maaşla bir muhızırın istihdamına karar verilmiştir. Aylık 150 kuruşluk kırtasiye masrafları da eklendiğinde ticaret mahkemesinin aylık giderleri 4.700 kuruştan ibaret olacaktı. Mahkeme masraflarının mahkeme gelirlerinden karşılanması kararlaştırılmışsa da, mahkeme gelir getirmeye başlayıncaya kadar gerekli harcamaları, Kıbrıs mal sandığı karşılayacaktı (BOA. İ.MVL. 23915, 20.M.1282, 15.6.1865).

Kıbrıs Ticaret Mahkemesi, 1873 senesinde Kıbrıs Mutasarrıfı Veis Paşa'nın kararıyla, Lefkoşa'ya taşınmış,²⁹ ancak, konsolosların şikayetleri ve elçilikleri nezdindeki girişimlerden sonra, Osmanlı Hükümeti'nin devreye girmesiyle 1874 yılı içinde yeniden Tuzla'ya nakledilmiştir (BOA. TŞR.KB.NZD. 228/11). Mutasarrıflığın Ticaret Nezaretiyle yaptığı yazışmalarda, Lefkoşa'nın hükümet merkezinde ve Tuzla'ya 8 saat mesafede bulunması nedeniyle Lefkoşalı tüccarın bundan zarar görmesi, Veis Paşa'nın böyle bir değişikliğe gitmek istemesinde esas nedenler gibi görülmektedir (BOA. TŞR.KB.NZD. 228/8). Diğer yandan Hill (1952)'e göre ise Veis Paşa'nın asıl amacı, Tuzla'da bulunması sebebiyle yabancı devlet konsoloslarının nüfuzu ve kontrolü altında bulunan ticaret mahkemesini yabancı etkisinden kurtarmaktı (Hill 1952, IV: 255).

²⁷Pertev Efendi'den sonra sırasıyla Mehmed Said Efendi, Mehmed Ali Fiyham Efendi ve Yasef Canbaz Efendi 1873 senesi başlarına kadar Ticaret Mahkemesi başkanlığını yürütmüşlerdir (BOA. TŞR.KB. NZD. 228/10).

²⁸Geçici (muvakkat) azaların görev süresi bir sene idi. Ancak hepsinin birden görevden ayrılmasının önlenmesi amacıyla azanın yarısının ilk sene için bir yıllığına, diğer yarısının ise 6 aylığına görev yapmaları öngörülmüştü. Üyeler görev süreleri dolduğunda yeniden seçilecekler, her altı ayda bir yapılacak seçimle birer sene için tayin olunacaklardı. 1860 tarihli Ticaret kanununun 19. maddesinin belirlediği bu düzenlemeler için bkz. Bingöl (1998: 78).

²⁹Mahkeme'nin Lefkoşa'ya nakil tarihi Nisan/Mayıs 1873 olmalıdır. Zira, 6 Ağustos 1873 tarihli bir belgede Ticaret mahkemesinin Tuzla İskelesi'nden mutasarrıflık merkezi olan Lefkoşa'ya naklinin dört aya yaklaştığı belirtilmektedir (BOA. TŞR.KB.NZD. 228/11).

Mahkeme'nin yabancı tüccardan oluşan üyeleri ile bunların yokluğunda görev yapacak vekil üyeler, Tuzla'da bulunan en kıdemli konsolosun konağında toplanan tüm yabancı devlet konsolos ve konsolos vekillerince seçilmekteydi. Mahkeme'nin yeniden Tuzla'ya nakledildiği 1874 yılında, ada'daki en kıdemli konsolos olan Amerika konsolosunun konağında toplanan konsolos ve konsolos vekilleri, yabancı tüccardan İtalyan Lorazatti Menzovatti ile Yunan Nikuhari Metsi'yi mahkeme üyeliğine seçmişlerdi. Mahkemeye katılamayacakları durumlarda bu üyelerin yerine Avusturya tüccarından Covanni ile Yunan tüccarından Sofokli Nikolayiri vekaleten görev yapacaklardı (BOA. TŞR. KB. NZD. 228/18).

Kuruluş süreci 1854'te başlayan Kıbrıs Ticaret Meclisi müteakip dönemde Osmanlı Hükümetleri'nin ticari faaliyetleri düzenleyen yeni kanunların çıkarılmasıyla etkin bir teşkilata sahip olmuştur.³⁰ Tefeci tüccarın fahiş oranlarla borçlandığı tarımcı köylüden alacaklarını temin etmede kullandığı bir araç olsa da, Tanzimat'la birlikte ada'da kurulan modern yargı kurumlarından biri olması nedeniyle Kıbrıs Ticaret Mahkemesi'nin kuruluşunu, Tanzimat modernleşmesinin ada'ya önemli bir yansıması olarak görmek mümkündür. Mahkeme başkanlığı bir Müslümana verilmişti, ancak geriye kalan Osmanlı tebaası altı üyenin üçünü Hristiyan, üçünü de Müslüman Kıbrıslı tüccarın oluşturması, mahkemenin Tanzimat'ın eşitlik anlayışına uygun bir teşkilata sahip olduğunu göstermektedir. Yabancı devlet konsoloslarının da mahkemede üye bulundurmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Döneminde Avrupa devletlerine olan siyasi ve ekonomik bağımlılığının bir sonucu idi.

Lefkoşa-Larnaka Yolu Yapımı

Osmanlı Hükümetleri'nin Tanzimat Dönemi boyunca ada ticaretini artırmak için almış oldukları tedbirlerden bir tanesi de Lefkoşa-Larnaka şose yolunun inşasıdır. Hayvanların ve arabaların kullanıldığı kara ulaşımında şüphesiz en önemli unsurlardan birisi de bu ulaşımı mümkün kılacak uygun yolların bulunmasıydı. Bu konuda, özellikle 1865 senesinden itibaren bazı ıslahat çabaları görülmektedir. Gerçekleştirilmeye çalışılan en önemli yol projesi, ada'nın idare merkezi olan Lefkoşa ile dış ticaret limanı konumundaki Tuzla İskelesi arasında bir şose yolun inşası olmuştur. Lefkoşa-Tuzla yolunun masraflarını karşılamak üzere 1865 yılında bir yol vergisi konulmuştur. İnşa edilecek yolun civarındaki köy sakinleri vergilerini bedenen, yani yol yapımında bizzat çalışarak, uzak sayılabilecek köy sakinleri ise nakden ödemekteydiler. İlk sene 4,000 pound (yaklaşık 400,000 kuruş) vergi toplanmasına rağmen

---

³⁰Kendisi de bir ara mahkeme üyeliği yapan İngiliz konsolos vekili Hamilton Lang, Ticaret Mahkemesi'ni Ada'da tesis edilmiş iyi çalışan bir kurum olarak tanımlamakta, bununla birlikte Müslüman başkan ile üyelerin yetersizliğini, mahkemenin zaafiyeti olarak görmekteydi(Lang, 1878: 275).

yol tamamlanamamıştı. Yıl sonunda yapımı durdurulmasına rağmen, yol vergisi toplanmaya devam edilmiştir (Luke 1969: 227).³¹

Müteakip dönemde ada'da görev yapan mutasarrıfların, başlatılan yol projesini bitirmeye çalıştıkları görülmektedir. Özellikle Said Paşa döneminde yol yapım çalışmalarına hız verilmiştir. Yol yapım çalışmalarının Kıbrıs yolları baş mühendisi nezaretinde yapıldığı anlaşılmaktadır. 1868 Martı'nda Kıbrıs yolları baş mühendisi başka bir yere nakledilmiş, yerine aylık 1800 kuruş maaşla Korzaski atanmıştı.(BOA. A.MKT.MHM. 401/59).Görev süresi tespit edilememekle birlikte Korzaski'nin de 1872'ye geldiğinde Ada'dan ayrıldığı anlaşıyor. 1871 yılında Tuzla dışındaki mezarlıktan İskele'ye kadar yol yapılmış ve bunun için 38. 920 kuruş 30 para harcanmıştı. Tuzla-Lefkoşa yolu inşası kapsamında Tuzla ile Piroyi köyü arasındaki beş saatlik yol tamamlanmış, bunun için 184.725 kuruş 30 para harcanmıştı.(BOA. TŞR.KB. 30, 11/2; BOA. TŞR.KB.30, 12/2). Jennes (1962), 1865'te başlatılan Tuzla-Lefkoşa yolunun 1871 yılında tamamlandığını belirtiyorsa da (Jennes 1962: 111), çalışmalar 1872'ye kadar devam etmiştir. 1872 başlarından itibaren yolun geriye kalan kısmının tamamlanması için bir mühendisin 500 kuruş maaşla istihdamına karar verilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla tamamlanan yolda bozulmalar olmuştu. Bir mühendis istihdamıyla hem yol tamamlanacak hem de tamire muhtaç yollar ıslah edilecekti. İstanbul'dan mühendis istihdamı aylık 1000-1500 kuruşa mal olacağından bundan vazgeçilmiş, bu gibi işlere bakacak mühendisin *mahallinden tayinine* karar verilmişti. (BOA.TŞR.KB.30. s. 47/2).

Lefkoşa Panayırı

Dönem boyunca Kıbrıs'ın ticaretini canlandırmaya yönelik diğer bir gelişme, Lefkoşa Panayırı'nın Ziya Paşa'nın mutasarrıflığı dönemine rastlayan 1862 senesinde çıkarılan bir Padişah iradesiyle yeniden açılmaya başlanmasıdır. Kökenleri Bizans dönemine kadar dayanması muhtemel olan Lefkoşa panayırı her nasılsa 100 sene önce terk edilmişti(BOA. İ.DH. 33744). 1862 senesinde Padişah iradesi ile her yıl eylül ayının on beşinden sonuna kadar on beş gün süreyle surlar dışında açılmasına karar verilen Lefkoşa panayırı, 1863 senesinde de belirtilen süre zarfında açılmıştır. Panayır sona erdikten sonra Kıbrıs Meclisi, panayırın hangi şartlarda düzenlendiğiyle ilgili malumat edinmemize kaynaklık eden bir mazbatayla Osmanlıpadişahına teşekkür etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla panayır yerinde esnaf ve zanaatkarın mallarını sergilemeleri amacıyla tüccara her biri 200 kuruşa kadar mal olan

---

³¹Lefkoşa-Tuzla yol projesi hakkında bilgi veren Lang (1878: 296) yol vergisinin köylülere adil bir şekilde dağıtılmadığını,. 1867'ye kadar öngörülen meblağın iki katı toplanmasına karşın yolun sadece ¼'ünün tamamlandığını, ayrıca inşa edilen bölümün de bozulduğunu belirtmektedir.

ahşap ve kirbas (bez, kumaş)'tan kalifler kurulmuş ve panayır için özel güvenlik önlemleri alınmıştı (BOA. İ.DH. 35203).

Panayırlar, açıldığı yerin ticâretine canlılık getirmelerinden başka, maliyeye gelir getiren organizasyonlardı. Yerel otoritenin, Lefkoşa panayırına katılan tüccarın sergilediği malları ve diğer sosyal etkinlikleri hangi şartlarda vergilendirdiği belli değildir, ancak genel olarak Osmanlı panayırları hakkında bilgi veren araştırmacılar (Şen, 1996; Küpeli, 1999:490-497).bu tür organizasyonların Osmanlı maliyesi için, çok önemli olmasa da, gelir kalemlerinden birini oluşturduklarını belirtmektedirler.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf eden Tanzimat döneminde Osmanlı devleti bir taraftan devlet kurumunu modernleştirmeye çalışırken, diğer yandan Avrupa devletleriyle ticarî ilişkilerinde hızlı bir artış yaşamıştır. Dönemin bu özellikleri Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir yer tutan Kıbrıs'a da yansımıştır.1851-1854 yılları arasında yaklaşık 18 milyon kuruş olan Kıbrıs'ın ticaret hacmi, 1874-1877 yılları arasında yaklaşık 54 milyon kuruşa çıkmıştır. Dönem boyunca ihracat hacmi ithalat hacminden daha fazla olmuştur. Aynı zaman dilimlerinde ihracat hacmi yaklaşık olarak 11 milyon kuruştan 35 milyon kuruşa, ithalat hacmi de 7 milyon kuruştan 19 milyon kuruşa yükselmiştir.

Kıbrıs ticaretine konu olan en önemli maddeler arasında şarap, pamuk ve harnup başta gelmiştir. Rakı, boya kökü, canlı hayvan, yün, deri, ipek, keten, katır, çanak-çömlek, kereste, hububat, üzüm, sucuk, domuz eti, sirke, turşu, balık, ekşi limon, zift, don yağı dışsatımda yer alan diğer maddeler olmuştur. Özellikle kereste ve canlı hayvan ticaretinin denetim altında tutulduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere, İtalya, Fransa, Rusya ve Avusturya Kıbrıs mallarına ilgi duyan Avrupa devletleri olurken, Amerika Birleşik Devletleri de Kıbrıs'ın dışsatım yaptığı devletlerden biri olmuştur. Ada'nın ticarî ilişki içinde olduğu Osmanlı ülkelerinin başında Mısır ve Suriye yer almıştır. Güney Anadolu, bazı Akdeniz adaları, İstanbul ve İzmir, Kıbrıs'ın mal gönderdiği diğer bölgeler olmuştur.

Adanın dış ticaretinde büyük ölçüde Kıbrıslı gayrimüslimler söz sahibi olmuşlar, Müslüman tüccar ise ada dahilinde aktif olarak yabancı ve gayrimüslim tüccara mal tedarik eder pozisyonunda olmuşlardır.

Tuzla'da bir ticaret mahkemesinin kurulması, Lefkoşa-Tuzla şose yolunun yapımı ve tarihi Lefkoşa Panayırı'nın yeniden açılması Kıbrıs ticaretini canlandırmak için yapılan en önemli ıslahatlar olarak tespit edilmiştir.

Kaynaklar / References

- Baker, S. (1879). *Cyprus As I Saw it in 1879*. London: Macmillan and Co.
- Bağış, A. İ. (1998). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler. Kapitülasyonlar-Berathlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriyye Tüccarları (1750-1839)*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Belgesay, M. R. (1999). Tanzimat ve Adliye Teşkilatı. *TANZİMAT I*, 221-232. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bingöl, S. (1998). *Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1976*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Cassia, P. S. (1993). Banditry, Myth, and Terror in Cyprus and other Mediterranean Societies. *Comparative Studies in Societies. Comparative Studies in Society and History*, XXXV(4), 773-795.
- Collas, B. C. (2005). *1864'te Türkiye. Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*. Çev. T. Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim Yayınevi.
- Çağlar, Y. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ormancılık ve Gelişimi. *TCTA*, 6, 1563-1574.
- Erdoğan, M. Akif. (2008). *Kıbrıs'ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Erdönmez, C. (2004). *Şeriyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Hill, George (1952). *A History of Cyprus, IV*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jennes, D. (1962). *The Economics of Cyprus. A Survey to 1914*. Montreal: Mcgrill University Press.
- Kayıran, M. (1989). 16 Ağustos 1838 Tarihli Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması İle 29 Nisan 1861 Tarihli Türk-Fransız Ticaret Antlaşması ve Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 151-181.
- Keyder, Ç. (1985). Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, 3, 642-652.
- Kurmuş, O. (1982). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Küpeli, Ö. (1999). Osmanlı Devletinde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırı'nın Tarihine Dair. *Osmanlı*, 3, 490-497.
- Kütükoğlu, M. (1973). Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri. *İÜEFTE*, 4-5, 335-393.
- Kütükoğlu, M. (1974). *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri I (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Lang, H. (1878). *Cyprus. its History Its Present Resources, and Future Prospects*. London: Macmillan and Co.

Luke, H. (1989). *Cyprus under the Turks*. Nicosia: K.Rüstem and Brother.

Osmanlı Devlet Salnâmesi (1295). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı ilk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 Osmanlı Sergisi). *Belleten*, XLVII (185), 195-235.

Özkul, A. Efdal (2005). *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*. İstanbul: İletişim.

Özkul, A. Efdal (2014). *Kıbrıs'ta Osmanlı İzleri. Traces of Ottoman Era in Cyprus*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayını.

Pamuk, Ş. (1985). 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti. *TCTA*, 3, 653-665.

Samani, H. (2006). *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Stevenson, E. (1880). *Our Home in Cyprus*. London: Chapman and Hall.

Quataert, D. (1985). Osmanlı Toplumunda Tarımsal Gelişme. *TCTA*, 6, 1556-1562.

Şen, Ö. (1996). *Osmanlı Panayırları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Toprak, Z. (1985). Tanzimattan Sonra Dış İktisadi Politika. *TCTA*, 3, 668-671.

Veldet, H. (1999). Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat. *TANZİMAT I*, 129-239, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Diğer Kaynaklar / Other Sources

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL). 23915

İrade Dahiliye (İ.DH.). 33744, 35203

A.MKT. MHM. 247/74, 401/59

A.MKT.UM. 434/27, 495/13

A.MKT.NZD. 132/47, 255/22

TŞR. KB. RSN. 190/176, 190/177, 190/178, 190/182, 190/193, 190/203

TŞR.KB. NZD. 228/8, 228/10, 228/11, 228/18

HR.MKT. 63/30

TŞR.KB.d. nr. 30, 33

ML.VRD. d. nr. 3429

BOA.ML.MSF. d. nr. 2418